

Культура України другої половини ХІХ ст.

Зміст програми

Факти. Піднесення української культури. Розвиток освіти, науки, літератури, музичного, образотворчого, театрального мистецтва. Українські підприємці-благодійники.

Характеризувати основні культурні явища, процеси другої половини ХІХ – початку ХХ ст., розвиток освіти, науки, літератури, образотворчого, музичного мистецтва, архітектури, процес становлення професійного театру, діяльність меценатів та їхній вплив на розвиток культури.

Визначати умови розвитку культури у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., творчі здобутки видатних вітчизняних науковців та митців.

Персоналії: Сергій Васильківський, Данило Заболотний, Марія Заньковецька, Ілля Мечников, Агатангел Кримський, Леся Українка, Іван Карпенко-Карий, Марко Кропивницький, Микола Лисенко, Микола Пимоненко, Микола Садовський, Соломія Крушельницька, Дмитро Яворницький, Микола Терещенко, Богдан Ханенко.

Дати

1865 р. — відкриття Новоросійського університету.

1875 р. — відкриття Чернівецького університету.

Поняття

Меценат — особа, що безкорисливо матеріально підтримує розвиток культури, освіти.

Професійний театр — театр корифеїв, утворений М. Кропивницьким у Єлісаветграді 1882 р.

Реалізм — літературний напрям, який характеризується правдивим і всебічним відображенням дійсності на основі типізації життєвих явищ.

Модернізм — явище в культурі доби індустріалізму, розрив з попередньою традицією, насамперед традицією реалізму, пошук нових форм, прийомів, засобів художньої діяльності і врешті, створення нової реальності.

Піднесення української культури

Загальні умови розвитку культури. У другій половині ХІХ ст. буржуазні реформи створили умови для розширення культурно-просвітницької діяльності. Завершення промислового перевороту зміцнило матеріальну базу культури, стимулювало розвиток освіти й науки. Народницька ідеологія зорієнтувала увагу інтелігенції на селянство, сприяла вивченню проблем етнографії, мови, фольклору. Значну роль відігравали меценати, які виділяли мільйонні кошти на відк-

риття шкіл, утримання закладів охорони здоров'я, матеріальну підтримку діячів культури, діяльність театрів тощо.

Водночас значна частина українських митців виїхала за кордон або сприяла розбудові російської культури: письменник В. Короленко, художник І. Грабар, педагог К. Ушинський та ін. Розвиток культури відбувався за умов існування імперських режимів, денационалізації та асиміляції українського народу. Негативний вплив чинила й територіальна роз'єднаність українських земель.

Освіта

Початкова освіта. Початкові народні училища в Росії були безстановими. Також існували земські, приватні, церковні школи. Шкільним навчанням охоплена лише третина українських дітей. Недільні, вечірні школи для дорослих були організовані громадами й існували кілька років (1859–1862). Валувеським циркуляром (1863) та Емським указом (1876) було заборонено освіту українською мовою. На західноукраїнських землях навчання українською мовою дозволене, проте українських шкіл та кваліфікованих учителів бракувало. Поширення шкільної мережі та видання українських підручників тут відбувалося завдяки діяльності «Просвіти». Проте відсоток неписьменного населення був високим.

Середня освіта. Доступ до середньої освіти був обмежений високою платою та недостатньою кількістю навчальних закладів. Крім класичних гімназій, існували заклади фахової підготовки: учительські та духовні семінарії, комерційні та сільськогосподарські училища тощо. Значну роль відігравала благодійна діяльність патріотів. Так, на кошти Г. Галагана відкрито чимало народних шкіл і гімназій в Прилуках, колегію Павла Галагана в Києві (названа на честь померлого сина мецената). Українські гімназії існували лише у Львові та Перемишлі; на Буковині у двох гімназіях українська мова викладалася як окремий предмет.

Вищу освіту можна було здобути в Харківському (1805), Київському (1834), *Новоросійському (зараз Одеському) (1865)* університетах. На потреби промисловості працювали Харківський технологічний та Київський політехнічні інститути, Ніжинський юридичний ліцей тощо. Певний час працювали вищі жіночі курси в Києві (1878). На західноукраїнських землях, крім Львівського, відкрито *Чернівецький університет (1875)*, а також Львівський політехнічний інститут, Академію ветеринарної медицини. У Львівському університеті засновано кафедру історії України.

Розвиток науки

Наука в Україні розвивалась передусім в університетах. Наука, зокрема гуманітарна, набувала національного забарвлення. Через політичні переслідування, матеріальне становище українські вчені вимушені були емігрувати, працювати в іноземних наукових центрах, що мало своїм наслідком розпорошення сил, зниження наукового потенціалу нації.

І. Мечніков відкрив явище фагоцитозу — поглинання клітинами організму мікробів, створив теорію утворення багатоклітинних організмів з одноклітинних, заклав основи порівняльної патології та мікробіології.

Д. Заболотний — лікар-інфекціоніст, відкрив шляхи поширення чуми і засоби боротьби з нею.

М. Бекетов став одним із засновників фізичної хімії.

М. Гамалія створив разом з І. Мечніковим першу в Росії та другу в світі бактеріологічну станцію (1886).

І. Сеченов — засновник російської фізіологічної школи.

І. Пуллой відкрив рентгенівське випромінювання; у співпраці з П. Кулішем та І. Нечуєм-Левицьким переклав українською мовою Псалтир та Євангеліє.

М. Пильчиков розробляв теорію магнітних аномалій та магнітних вимірів, працював у галузі електротехніки та електролізу, здійснював перші теоретичні та експериментальні дослідження з радіоактивності, створив першу в Харкові радіостанцію, продовжував дослідження радіозв'язку, створив модель радіокерованого протимінного захисту для військових кораблів.

П. Юркевич, викладач Київської духовної академії, розвинув погляди Г. Сковороди у так званій «філософії серця»: суть індивідуальності становить не розум, а серце; без любові не можна пізнати Бога.

В. Антонович та М. Костомаров стали засновниками народницького напрямку української історіографії. М. Костомаров започаткував наукову розробку історії України із залученням вітчизняних та закордонних архівів («Богдан Хмельницький»). В. Антонович обґрунтував національну особливість минулого українського народу («Про походження козацтва», «Бесіди про часи козацькі на Україні»). М. Грушевський у 1898 р. випустив перший том десятитомної «Історії України-Руси», яка залишається найґрунтовнішим дослідженням з історії України.

Д. Яворницький створив тритомну «Історію запорізьких козаків».

Постать в історії

Агатангел Кримський (1871–1942) — український філолог, історик, перекладач і письменник. Народився у Володимирі-Волинському (тепер Волинська область) у родині вчителя кримськотатарського походження. Закінчив колегію Павла Галагана, тоді ж почав вивчення мов — Кримський був поліглотом і знав щонайменше шістьдесят мов. Студентські роки він провів у Лазаревському інституті східних мов у Москві та на історико-філологічному факультеті Московського університету.

У віці тридцяти років Кримський очолив кафедру арабської лінгвістики, став професором арабської літератури та історії мусульманського Сходу Лазаревського інституту.

Також учений досліджував староукраїнські тексти, які підтвердили український характер мови мешканців середньовічного Києва уже в XI ст., та за-

перечував тезу про те, що мешканці Києва до монгольської доби були росіянами, що згодом відійшли на Північ. Леся Українка присвятила Кримському свою драму «В катакомбах».

1918 р. він переїхав до Києва, де обійняв посаду неодмінного секретаря заснованої Української академії наук і заснував школу українського сходознавства. 1921 р. учений обійняв посаду директора Інституту української наукової мови, працював професором Київського університету. Але з кінця 1920-х років Кримський поступово позбавлений посад і можливостей публікуватись. У липні 1941 р. його заарештували за звинуваченням в антирадянській націоналістичній діяльності. За півроку вчений помер у в'язничному лазареті.

Історик О. Прицак влучно зазначив, що Агатангел Юхимович є «найкращим кримським подарунком Україні».

Література

Співіснували різноманітні художні напрямки: романтизм, натуралізм, просвітницький реалізм. З'явилися нові теми — майнове розшарування селянства, життя робітників, пошук інтелігенцією свого місця в суспільстві, соціальна і національна боротьба. Сформувалися індивідуальні стилі письменників: етнографічно-побутовий у І. Нечуя-Левицького, психологічний у Марка Вовчка, соціально-філософський у І. Франка тощо. Посилилась публіцистичність художніх творів, значна частина українських письменників брала участь у політичній діяльності.

На початку ХХ ст. з'явився модернізм, який формі надає не меншого значення, ніж змісту. 1901 р. поет М. Вороний першим оприлюднив модерністські гасла, закликав повернутися до «справжньої запашної поезії», розширити тематику і жанри.

«Нова школа» української прози (М. Коцюбинський, В. Стефаник, О. Кобилянська) поєднувала традиційний етнографізм, розповіді від першої особи, символізм і психоаналіз. *Леся Українка* заснувала інтелектуальний напрямок українського модернізму, орієнтований на європейську літературу, була драматургом-новатором («Бояриня», «Кам'яний господар», «Лісова пісня» тощо).

Театр

Театр професійний постав 1864 р. при культурно-освітньому товаристві «Руська бесіда» у Львові. 1882 р. у Єлісаветграді (нині Кіровоград) було створене Товариство українських акторів під проводом *М. Кропивницького*, згодом — *М. Старицького*. Це означало створення власне українського *театру корифеїв*. У 80–90-х роках ХІХ ст. існувало майже 30 українських театральних труп.

1881 р. були дозволені українські вистави, але вони не повинні були торкатися тем із життя інтелігенції; не дозволялися й перекладні п'єси. Прагнучи здобути популярність, актори робили наголос на співі, танцях, тобто принижували мистецький

рівень вистав; водночас саме ці «гопачні» елементи зробили українські театри модними в Росії. Головними дійовими особами п'єс, як правило, були селяни.

Відомі драматурги: *М. Кропивницький*, автор п'єс «Дай серцю волю, заведе в неволю», «Глитай, або ж павук», «Доки сонце зійде, роса очі виїсть»; *І. Карпенко-Карий*, автор п'єс «Мартин Боруля», «Наймичка», «Сто тисяч».

Актори: *М. Садовський (Тобілевич)*, театральний актор, корифей українського побутового театру; *М. Заньковецька (Адамовська)*, театральна акторка, учасниця Товариства українських акторів, зіграла понад 30 ролей.

Музика

1862 р. було написано першу оперу українською мовою — «Запорожець за Дунаєм» *С. Гулака-Артемовського*.

Автором широковідомих обробок українських народних пісень для хору «Щедрик», «Дударик», «Козака несуть» був *М. Леонтович*.

М. Лисенко, засновник української класичної музики; автор опер «Різдвяна ніч», «Утоплена», «Тарас Бульба», «Пан Коцький»; обробив понад 600 зразків українського музичного фольклору, створив цикл «Музика до «Кобзаря» Т. Шевченка».

С. Крушельницька, оперна співачка, яка виконала арії у 60 операх на найкращих сценах світу, у тому числі — «Мадам Батерфляй» Дж. Пуччіні, «Аїда» і «Трубадур» Д. Верді, «Фауст» Ш. Гуно, «Євгеній Онегін» П. Чайковського тощо.

Архітектура

Архітектура розвивалась відповідно до нових потреб у будівництві заводів, банків, бірж, готелів, театрів, музеїв тощо. Почали використовувати нові матеріали — бетон, залізобетон, залізо. Набуло поширення змішування різноманітних архітектурних стилів — *еклектизм*; споруди втрачали жорстку симетричність та єдину систему. На початку ХХ ст. поширився *модерн* — стиль, для якого характерні декоративність, поєднання елементів різних стилів, збереження традицій народного мистецтва, зокрема української народної дерев'яної архітектури.

Образотворче мистецтво

Головними центрами живопису були великі міста — Київ, Харків, Одеса. Українські художники брали участь у діяльності Товариства пересувних виставок в Росії (1870), яке пропагувало реалістичні побутові та історичні сюжети.

М. Пимоненко був учасником Товариства пересувних художніх виставок. Він одним з перших поєднав побутовий жанр і український пейзаж; брав участь у розписах Володимирського собору в Києві.

С. Васильківський — видатний український пейзажист, автор історичних полотен. Його улюбленими сюжетами є козацький степ та краєвиди Слобожанщини.

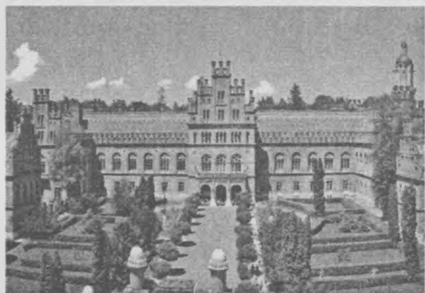
І. Рєпін — видатний художник, автор історичних, жанрових, побутових полотен і портретів. Зокрема, йому належать портрети історика Д. Багалія, Т. Шевченка, проекти пам'ятника Т. Шевченку в Києві, ілюстрації до «Тараса Бульби» та «Сорочинського ярмарку» М. Гоголя тощо. Був академіком, професором Академії мистецтв у Петербурзі, учасником Товариства передвижників.

О. Мурашко — український художник-імпресіоніст, учень І. Рєпіна, постійний учасник і переможець західноєвропейських художніх виставок, який вивів українське мистецтво зі стану провінційності.

І. Труш — український художник-імпресіоніст, автор ліричних пейзажів і портретів, зять М. Драгоманова.

Пам'ятки архітектури та образотворчого мистецтва, обов'язкові для розпізнавання абітурієнтами

Друга половина XIX ст.

*Резиденція православних митрополитів
Буковини і Далмації в Чернівцях
(1864–1873). Архітектор Й. Главка*

Початок XX ст.

*Будинок з химерами в Києві
(1901–1903). Архітектор В. Городецький*

*Володимирський собор у Києві
(1862–1896). Архітектори
Ю. Бернгардт, К. Масвський*

*Будинок страхового товариства
«Дністер» у Львові (1905–1906).
Архітектор І. Левинський та ін.*

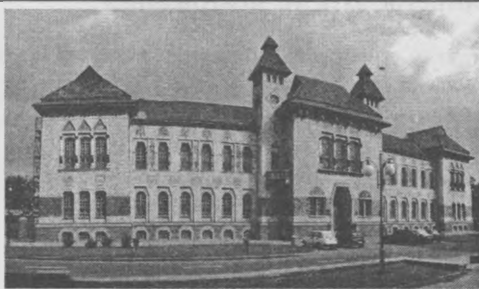
*Будівля оперного театру
в Одесі (1883–1887).
Архітектори Г. Гельмер, Ф. Фельнер*

*І. Рєпін. Запорожці пишуть листа
турецькому султанові (1880–1891)*

*Пам'ятник Богдану Хмельницькому
в Києві (1888). Архітектор
В. Ніколаєв, скульптор М. Микешин*

*Будинок Полтавського
губернського земства
(1903–1908). Архітектор В. Кричевський*

*М. Пимоненко.
Святочне ворожіння (1893)*

С. Васильківський. Козаки в степу (1890)

О. Мурашко. Дівчина в червоному капелюсі (1902–1903)

І. Труш. Портрет Лесі Українки (1900)

Українські меценати

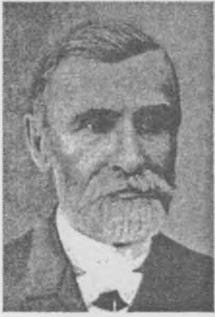

Богдан Ханенко (1849–1917) — колекціонер української старовини і творів мистецтва, археолог, меценат. Після закінчення Московського університету працював суддею, а з кінця 1880-х років оселився в Києві. Узяв шлюб із Варварою Терещенко, дочкою відомого цукропромисловця, і долучився до сімейної справи дружини: від 1896 р. обіймав посаду директора і голови правління Товариства цукробурякових та рафінадних заводів братів Терещенків.

Ханенко був членом Археологічної комісії, Історичного товариства Нестора Літописця та інших наукових товариств. Родина Ханенків збирала велику колекцію творів західноєвропейського, єгипетського, візантійського, давньоруського, китайського, японського мистецтва і бібліотеку; до колекції входили картини Белліні, Перуджино, Сурбарана, Давіда, Енгра, Ван Дейка, Веронезе, Джотто, Караваджо. Ханенки сприяли заснуванню Київського художньо-промислового й наукового музею (1904), основу якого склала їхня археологічна колекція.

Після смерті чоловіка 1918 р., Варвара Ханенко передала колекцію Українській академії наук (нині — Музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків). На жаль, частина колекції була продана за кордон більшовиками.

Ханенки підтримували лікарні, притулки, училища, школи, долучилися до фінансування будівництва Політехнічного інституту. Варвара Ханенко заснувала й утримувала на Київщині 6 майстерень народних художніх промислів.

Микола Терещенко (1819–1903) розбагатів на виробництві цукру, водночас піклувався про фінансування і будівництво лікувальних закладів рідної Чернігівщини. Його молодший брат, Федір Терещенко, був діловим компаньйоном і збирачем художньої колекції, відкритої для відвідувачів. Справу продовжили діти.

Родина Терещенків на меценатство витратила близько 5 млн крб., підтверджуючи тим самим девіз їхнього дворянського герба «Прагнути до громадських справ». Художнє зібрання Терещенків, започатковане Миколою Терещенком, лягло в основу кількох сучасних музейних колекцій: Тараса Шевченка, Національного художнього, Російського мистецтва, Західного і східного мистецтв. Микола Терещенко пожертвував 150 тис. крб. на будівництво Київського політехнічного інституту — найбільше з приватних осіб.

Федір Терещенко на створення Київського міського музею пожертвував 25 тис. крб. Його коштом були зведені й утримувалися колонія для навчання ремесел малолітніх злочинців, пологовий і нічліжний будинки у Києві. Іван Терещенко утримував Київську малювальну школу О. Мурашка, на облаштування й утримання якої було витрачено 150 тис. крб. Олександр Терещенко підтримував незаможних студентів і гімназистів, медичні установи й музичні колективи Києва.

Тренувальні тести

- Які громадські організації Наддніпрянщини опікувалися створенням недільних шкіл?**
А ЗУБО
В громади
Б «Братство тарасівців»
Г «Чорний переділ»
А Б В Г
- У яких українських містах наприкінці XIX ст. працювали університети?**
А Харків, Київ, Одеса, Львів, Чернівці
Б Харків, Київ, Катеринослав, Новоросійськ, Львів
В Київ, Одеса, Львів, Чернівці, Ужгород
Г Харків, Одеса, Ніжин, Львів, Кам'янець
А Б В Г
- Хто займався дослідженням чуми?**
А П. Юркевич
В І. Пулюй
Б І. Мечников
Г Д. Заболотний
А Б В Г
- Яка риса була притаманна українській культурі другої половини XIX ст.?**
А українські меценати — Терещенки, Симиренки, Ханенки — фінансували винятково імперські культурні установи
Б значна частина українських культурних і наукових діячів свідомо або вимушено брала участь у розбудові імперської культури
В архітектурний стиль міст другої половини XIX ст. визначався пануванням класичного стилю
Г середні навчальні заклади Російської імперії другої половини XIX ст. були безстановими
А Б В Г

5. Чим відзначився М. Пильчиков?

- А відкриттям рентгенівського випромінювання
 Б дослідженням фагоцитозу
 В заснуванням української школи молекулярної фізики
 Г створенням моделі радіокерованого протимінного захисту для військових кораблів

	А	Б	В	Г
	☐	☐	☐	☐

6. Установіть послідовність подій культурного життя України другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

- А заснування Товариства українських акторів
 Б відкриття бактеріологічної станції в Одесі
 В заснування Новоросійського університету
 Г видання Валуєвського циркуляру

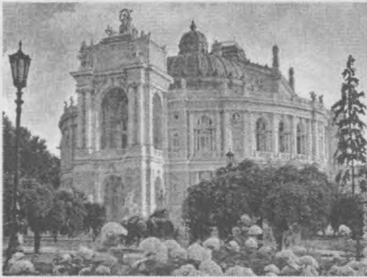
	А	Б	В	Г
1	☐	☐	☐	☐
2	☐	☐	☐	☐
3	☐	☐	☐	☐
4	☐	☐	☐	☐

7. Установіть відповідність між митцями та сферами їх творчості

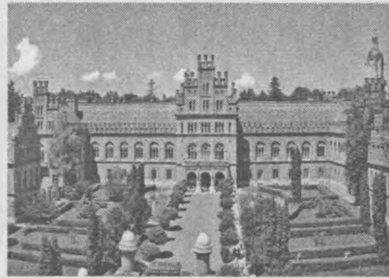
1 архітектура	А М. Лисенко
2 живопис	Б М. Пимоненко
3 музика	В М. Заньковецька
4 театр	Г В. Кричевський
	Д Л. Позен

	А	Б	В	Г	Д
1	☐	☐	☐	☐	☐
2	☐	☐	☐	☐	☐
3	☐	☐	☐	☐	☐
4	☐	☐	☐	☐	☐

8. Яка з цих архітектурних пам'яток зведена не в другій половині ХІХ ст.?

А

В

	А	Б	В	Г
	☐	☐	☐	☐

Б

Г

9. Укажіть портрет діяча, про якого йдеться в тексті.

«(Він) помер 1916 р., самотньо, у муках і недоглянутості. Він залишив по собі близько 4500 творів — повістей, оповідань, поезії, перекладів, наукових і публіцистичних статей, рецензій. Це рівно вчетверо більше за всю продукцію русько-української інтелігенції в Галичині з 1801 по 1856 рік, тобто до року його народження. Навіть якби українська книжкова і газетна продукція в Галичині обмежи-

1. В. 2. А. 3. Г. 4. Б. 5. Г. 6. Г. В. А. В. 7. Г. 2Б. 3А. 4В. 8. В. 9. Б. 10. В.

Відповіді

А Б В Г

Г у Львові
Б у Харкові

А у Києві
Б у Єлисаветграді

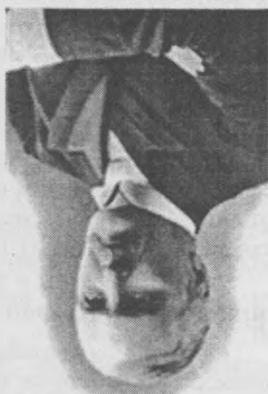
10. У якому місті 1882 р. було засновано Товариство українських акторів?

Г

Б

В

А

А Б В Г

Ляся Литвєнь (нїм), не треба було би кращого доказу на існування української нації. (...) До кінця життя (його) мучило інше: образи його ненароджєних дітей — ненаписаних геніальних поєтї. Ненаписаних через брак часу, а не таланту». (Я. Грицак)